

SZALISZNYÓ LILLA

Palmerston és a krími háború

Kukovecz György emlékére

Bevezetés

A tanulmány lord Palmerston egyik legfontosabb diplomáciai kihívásával, a krími háború alatti politikával foglalkozik. Palmerston harmadik őrgrófja több mint harminc évig irányította Anglia külpolitikáját. Amikor tizenöt évig tartó külügyministersége (1852–1855) után¹ belügyminiszter (1852–1855) lett, akkor is a külügyek vezére maradt. A háború irányításában tanúsított kitartása töretlen népszerűséget hozott számára. Megnyerte Angliának a háborút és magának a miniszterelnöki széket.

Írásunk célja, hogy a lord által vezényelt politikán és diplomáciai manővereken keresztül bemutassa Anglia részvételét a keleti háborúban. Bizonyos mértékig foglalkoznunk kell a háború eseménytörténetével is,² hiszen részben ez irányította Palmerston diplomáciai lépéseit. Kitérünk arra, hogy miként hatott a krími háborúban való részvételre a Palmerston és lord Aberdeen miniszterelnök közötti konfliktus, az Aberdeen-kormány felelősségre vonása, illetve lemondása. Megingatta, megingathatta-e ez a belpolitikai válság a korabeli világ vezető hatalmát?

Brit külpolitika a 19. század elején

Az európai status quot felforgató napóleoni háborúk után a bécsi kongresszus újrendezte Európát. Mivel Angliának a kontinensen nem volt területszerzési igénye, álláspontját a hatalmi egyensúly helyreállítása motiválta: Franciaország sakkban tartása,³ egy erős közép-európai hatalom fenntartása és az orosz hatalmi előretörés megfékezése. Tulajdonképpen a nagyhatalmak azzal, hogy Anglia megtarthatta háborús szerzeményeit,⁴ és ez még csak megvitandó kérdésként sem került szóba a konferencián (bár kulcsfontosságú területeket szerzett), elismerték tengeri fölényét.⁵ Az aacheni konferencia (1818) után újra helyreállt az

¹ John Russell, az akkori miniszterelnök (1846–1852) 1851-ben túlzott külügyi önállósága miatt lemondatta Palmerstont.

² Nem lehet célunk a krími háború hadtörténetének részletes ismertetése. Erre vonatkozóan rendelkezésre áll néhány Magyarországon is elérhető idegen nyelvű, brit külpolitikával foglalkozó összefoglaló munka, magyar nyelven pedig a háború rövid összefoglalását a diplomáciával, nemzetközi politikával foglalkozó művekben olvashatjuk.

³ Castlereagh és Wellington elegendőnek tartotta az 1792-es francia határok visszaállítását és a hadisarc megfizetését. Nem akarták eltiporni Franciaországot, számoltak azzal, hogy szükség lesz még a francia szövetségre. Churchill, W. S.: *Az angol ajkú népek története*. Budapest, 2004. 743.

⁴ Helgoland, Málta, Mauritius, Trinidad, St. Lucia, Tobago, Jóreménység fok és brit protektorátus létesítése a Ion-szigeteken.

⁵ Woodward, E. L.: *The age of reform 1815–1870*. Oxford, 1939. 187.

öt nagyhatalom közreműködésével irányított európai koncert.⁶ A nagyhatalmi státusra jogot formáló pentarchia együttes közreműködéssel képzelte el az egyensúly megvalósulásának rendjét, az úgynevezett biologista egyensúlyi modellt.⁷ Az első összezördülések az 1820-as években kezdődtek, mikor is az első forradalmi hullám megfékezésére tett orosz javaslatot, miszerint együttes nagyhatalmi beavatkozásra lenne szükség a felkelések megállításához, Anglia teljes mértékben ellenezte. Az áthidalhatatlan ellentétek lassan a szigetország elszigetelődéséhez vezettek.

Igaz, az 1821-ben kitört görög felkelés újra összekovácsolta az ötös fogatot, a nagyhatalmak egyöntetűen a görögök mellé álltak, ugyanakkor itt már nem a monarchikus elvek, hanem sokkal inkább az érdekek domináltak. A 19. században ez volt az első olyan konfliktus, amely a Török Birodalom integritását veszélyeztette. Mivel Angliának szüksége volt a Porta egységének fennmaradására, nem állt feltétlenül érdekében a görög szabadságharc támogatása, ugyanakkor a görögöket pártoló Oroszországot nem hagyhatta egyedüli rendezőnek egy számára fontos területen. Ezért Canning két járható utat mérlegelt: vagy a szultánt támogatják, és kockáztatnak egy esetleges angol–oroszháborút, vagy orosz szövetségként lépnek fel.⁸ A második utat választotta. Úgy gondolta, így valamelyest féken tudja tartani a Törökország ellen irányuló orosz agressziót. Ráadásul Canningnek és a brit kormánynak számolnia kellett a filhellénizmus lázában égő angol közvéleménnyel is. A nagyhatalmi szövetséggel szemben alulmaradt Porta kénytelen volt elismerni Görögország függetlenségét.

A nagyhatalmak között újabb háborúra ugyan 1854-ig nem került sor, de diplomáciai csatározások bőven adódtak. A viszálykodás fő elemét a Török Birodalmat érintő angol–oroszháború jelentette. A két ország közötti fő konfliktus az volt, hogy amíg a Török Birodalom integritása Anglia számára biztosította az India felé vezető kereskedelmi utat, addig Oroszországot akadályozta a déli irányú terjeszkedésben.⁹ A Török Birodalom körül kirobbant nagyhatalmi viszályt a történettudomány keleti kérdésként aposztrofálja. A 18. században kibontakozó orosz–török ellentét a 19. századra európai konfliktussá nőtte ki magát. A keleti kérdés a 19. század egyik legfontosabb diplomáciai kérdéskörének tekinthető, amelynek 1856-ig¹⁰ három nagyhatalom is a főszereplője volt: Anglia, Franciaország és Oroszország. I. Miklós (1825–1855) hatalmi pozícióját elég erősnek érezte ahhoz, hogy akár

⁶ Ezt az angol kifejezést a chaumont-i szerződésben (1814. március 1.) használták először. A nagyhatalmak azon konszenzusát értjük alatta, melyben a béke fenntartása érdekében arra kötelezték magukat, hogy a felmerülő vitás kérdéseket kongresszusok összehívásával oldják meg.

Az 1818. szeptember 27-én összeült aacheni konferencián Franciaországot elismerték (Nagy-Britannia, Oroszország, Poroszország, Habsburg Birodalom) a nagyhatalmakkal egyenrangú országnak. Megszüntették megszállását, és a kiszabott hadisarc fizetése is már a végéhez közeledett.

⁷ Kleinschmidt, Harald: *A nemzetközi kapcsolatok története*. Budapest, 2000. 114–119.

A nemzetközi kapcsolatok további folytatását kongresszusok, diplomáciai konvenciók és jogszabályok segítségével próbálták elérni. A stabil egyensúly megtartásához az államok egymás közötti hierarchikus rendszerét képzelték el, ahol a középhatalmak egy-egy nagyhatalomhoz kötődnének, és így szövetségi csoportok jönnének létre. A szerző ezt érti a biológiai egyensúly modell terminus alatt.

⁸ Wood, Anthony: *Nineteenth century Britain: 1815–1914*. London, 1960. 155.

⁹ Oroszország nagyhatalmi ambícióihoz tartozott, hogy kiterjessze határait északnyugat, dél és délkelet felé. 1808-ban Finnországot már megszerezte, ezután a Török Birodalom felszámolására törekedett. Wood: *Nineteenth century Britain: 1815–1914*, 154.

¹⁰ Természetesen a keleti kérdés a krími háborúval nem ért véget. Utána is az európai diplomácia egyik kérdésköre maradt egészen az első világháború végéig. Viszont később a balkáni területeket érintette.

Angliával együttműködve, akár nélküle, de megoldja a keleti kérdést. A görög ügy elrendezésével Anglia utoljára engedett az orosz nyomásnak, többé nem nyújtott támogatást a Porta ellen. Anglia részéről lord Palmerston volt az a politikus, aki a Mediterráneumot érintő konfliktusokat kezelte. A görög függetlenségi háborút lezáró londoni szerződés aláírói között már az ő nevét olvashatjuk.

Palmerston karrierje, politikai pályája

Az ír főúri családban 1784. október 20-án született Henry John Temple, Palmerston harmadik őrgrófja 1807 és 1865 között a brit politika meghatározó személyisége volt. Pályafutását junior lordként az Admiralitásnál kezdte,¹¹ és miniszterelnöki tisztségben fejezte be.

Külügyminiszteri tevékenységének első évében a belga kérdés megoldása várt rá. A keleti nagyhatalmaknak (Oroszország, Poroszország, Habsburg Birodalom) és Anglia külügyeit képviselő Palmerstonnak is az volt a célja, hogy megakadályozza Franciaország újbóli befolyását Belgiumban. A tárgyalásokon egy független belga állam létrehozását sürgette. Sőt, az új belga uralkodó körüli huzavonából is ő került ki győztesen, javaslatára Leopoldot, a szász-coburgi herceget választották királlyá. A belga ügy volt Palmerston első diplomáciai sikere.¹²

A nagyhatalmak következő konfliktusa a Mediterráneum keleti területét érintette. 1831-ben az egyiptomi alkirály, Mohamed Ali (1805–1849) Szíriára is ki akarta terjeszteni hatalmát a török szultán kárára, aki ezért azonnal a britek támogatását kérte a vitás kérdés elrendezésében. Lord Palmerston túl kockázatosnak tartotta a beavatkozást, és elutasította a török kérést. Miklós cár azonban szívesen nyújtott segítő kezét, és nyertesén távozott az incidensből. Az orosz uralkodó a törökökkel megkötötte az unkiár-iszkeleszi¹³ békét, amelynek révén a Fekete-tengert orosz beltengerré változtatta. Palmerston hibázott, amikor nem engedett a török kérésnek. Így tehát az egyiptomi válság első felvonását Oroszország nyerte. De Palmerston Mohamed Ali nyughatatlanságának köszönhetően helyrehozhatta a rendezés első fázisában elkövetett hibáit. 1838-ban ugyanis ugyanezen főszereplőkkel újra öszszetűzés robbant ki. Az egyiptomi pasa ismét erőfitogtatásba kezdett a szultánnal szemben. Mohamed Ali Nezibnél legyőzte az oszmán sereget. Ezek után avatkoztak be a nagyhatalmak: Nagy-Britannia, Poroszország, Oroszország és Ausztria. A pasa nem egyedül vitte véghez a sikeres támadást, a háttérben Franciaország állt. Ezért Palmerston nem késlekedett, elrendelte Alexandria blokádját, és Mohamed Alit visszakényszerítette Egyiptomba. A brit flotta Bejrútot és Akkót lőtte. Eközben Palmerston Londonban tárgyalóasztalhoz ültette

¹¹ Feladata a közlekedés, az egészségügy és az élelmiszerellátás irányítása volt, valamint neki kellett ellenőrizni a flottához szükséges szénmennyiséget. Altisztként (*junior lord*) kinevezte a lelkészt és az egészségügyi tiszteket, döntött az egyenruháról, a fizetésekről és a pénzjutalmakról.

¹² A bécsi rendezés egyik legfontosabb intézkedése Belgium elcsatolása volt Franciaországtól, és így a terület a Holland Királysághoz került. De a belgák és a hollandok közötti nyelvi és vallási feszültségek odavezettek, hogy az 1830-ban kitört francia forradalom hatására a Holland Királysághoz csatolt ütközőállamban is felkelés robbant ki. Ezek után a belga forradalom nem maradhatott Hollandia belügye. Palmerston azzal a javaslattal állt elő, hogy hozzanak létre egy új ütközőállamot, és ennek érdekében Luxemburgot csatolják Belgiumhoz. Végül 1831. január 20-án az öt nagyhatalom konferenciát tartott Londonban. Garantálták Belgium függetlenségét, de úgy döntöttek, hogy Luxemburg a német konföderáció része marad.

¹³ 1833-ban megkötött nyolc évre szóló orosz–török védelmi szerződés. Oroszország kötelezettséget vállalt a Török Birodalom területi sértetlenségének védelmére, valamint háború esetén megfelelő fegyveres segítségnyújtásra. A szerződés titkos záradékában a szultán ígéretet tett arra, hogy a cári kormány kívánságának megfelelő időpontban elzárja a Dardanellákat és a Boszporuszt.

a nagyhatalmakat, ahol ő volt a hangadó. Az 1841-ben aláírt tengerszorosokról szóló egyezmény kiszorította Oroszországot a Fekete-tengerről.¹⁴ A keleti kérdés vitája Anglia győzelmével zárult.

Palmerston 1846-ban harmadik külügyminiszteri ciklusát kezdte meg. Sikert sikerre halmozott, de végül nagyfokú önállósága miatt leváltották tisztségéből. Az 1846-tól 1851-ig tartó periódusában tanúsította, hogy mindig Anglia érdekeit tartja szem előtt. Az 1848-as magyar szabadságharc kapcsán amellett érvelt, hogy Angliának szüksége van a Habsburg Birodalomra, és ezért nem támogatta a magyar ügyet. A Don Pacifico-ügyben pedig megmutatta, hogy Angliának van elég hatalma ahhoz, hogy felelősségre vonja Görögországot, és ebben az ügyben kiállt a külföldi országokban élő angol állampolgárok érdekei mellett is.¹⁵

Ezen külpolitikai események hatására az 1840-es években éles ellentét alakult ki Viktória királynő, Albert herceg és Palmerston között. Palmerston személye és politikája nagyon ellentmondásos volt a királyi pár szemében. Viktória királynő (1837–1901) és Albert herceg szinte mindig talált valami kivetnivalót a külügyminiszter döntéseiben. A királynő képtelen volt elfogadni, hogy Palmerston a mindig is királyi mesterségnek számító külügyeket vakmerően intézi, és az országot folyton a háború szélére sodorja. A miniszter legnagyobb kritikusa a szász-coburgi családból származó Albert herceg volt. Kölcsönösen ki nem állhatták egymást, Palmerstont különösen idegesítette a herceg német volta. Palmerstonnak meg kellett tanulnia kezelni a folytonos támadásokat, mivel nem élvezhette a korona bizalmát úgy, mint korábban, IV. Vilmos (1830–1837) uralma alatt. Az uralkodónó szerette volna ellenőrzés alatt tartani Palmerstont, még arra is igényt tartott, hogy a külügyi iratokat átnézhesse, mielőtt továbbküldik őket. A lord sok esetben továbbította is a törvénytervezeteket az udvarhoz, de az 1840-es évek végétől megelégedte a királynő kívánalmait. Kijelentette, túl sokáig időznek egy-egy ügy fölött, pedig egy ilyen fontos hivatalnak gyorsan kell intézkedni.¹⁶

Ebben a periódusban a görög ügy mellett az 1848-as magyar szabadságharc jelentett újabb külügyi feladatot. A magyar szabadságharc ügyében képviselt brit külpolitikáról (kiemelve Palmerston szerepét) több magyar történész írt tanulmányt.¹⁷ Noha „Pál mester”¹⁸

¹⁴ Külföldi hadiflottának tilos volt a Földközi- és a Fekete-tenger szorosainál tartózkodni. Roberts, Martin: *Európa története*. Budapest, 1992. 124.

¹⁵ A görög kormány elkobozta David Pacifico (gibraltári születésű zsidó kereskedő) magánvagyonát az 1847-es athéni felkelésben való részvétele miatt, és ő kárpótlást követelt. Amikor a görögök visszautasították az igényét, Pacifico Palmerstonhoz fordult segítségért. A lord azonnal támogatásáról biztosította a kereskedőt. 1850 januárjában elrendelte Pireus kikötőjének blokádját. A kikötő elleni zárlat, amelyet az ágyúnaszád-diplomácia tipikus megnyilvánulásának tekinthetünk, azonnal támadó reakciót váltott ki a Lordok Házában. Bizalmatlansági indítványt nyújtottak be Palmerston ellen, aki öt órán keresztül tartott *civis Romanus sum* beszédével meggyőzte a hallgatóságot igazáról. Amellett érvelt, hogy joga volt Görögországot felelősségre vonni, mivel az nem törlesztette a kölcsönöket angol hitelezőinek. Az angol külügyminiszter ellenszenvét az is fokozta, hogy számos, Görögországban letelepedett angol állampolgár magánvagyonát kisajátították. Palmerston beszéde végén a következőket hangsúlyozta: „Akár mint a rómaiak hajdanán, akik távol tartották maguktól a méltatlanságot, és mondhatták: római polgárok vagyunk. Úgy szintén az angol állampolgárok, bármilyen földön legyenek is, magabiztosságot érezhetnek, mert Anglia éber szeme és erős karja meg fogja védeni őket az igazságtalansággal és a jogtalansággal szemben.” A beszéd elérhető: <http://www.victorianweb.org/history/polspeech/foreign.html>; belépés: 2006. április 6.

¹⁶ Brown, David: *Palmerston and the politics of foreign policy 1846–1855*, Manchester, 2002. 20–28.

¹⁷ Haraszi Éva volt az, aki az idevágó angol levéltári anyagot összegyűjtve készített egy kötetet, amelynek első részében bemutatja a brit külpolitika fő vonulatait 1815–1849 között, a második részben pedig diplomáciai iratok és parlamenti nyilatkozatok találhatók. Azonban meg kell jegyez-

nem volt magyarellenes, annak érdekében, hogy egy erős közép-európai hatalom féken tartsa Oroszországot, a Habsburg Birodalom egységének fennmaradását támogatta. Ugyanakkor láthatjuk, hogy Kossuthal kimondottan szimpatizált. Amikor a magyar emigráns vezető 1851-ben partra szállt Southamptonban, már várta Palmerston meghívása. Ám sem a kormányfő, sem az udvar nem engedte meg, hogy Palmerston az otthonában fogadja Kossuth Lajost.

Alighogy a Don Pacifico és a Kossuth miatti vita elcsitult, Palmerston ismét merész lépésre szánta el magát. Louis Bonaparte államcsínyét (1851) követően nemcsak hogy közölte egyetértését a londoni francia követtel, hanem támogatását még levélben is megküldte Párizsba. Ezzel előidézte saját bukását. A levélküldés ismét csak magánakció volt, senki nem hagyta jóvá. A miniszterelnök ezután leváltotta külügyminiszterét.¹⁹

Palmerston és a krími háború

Palmerston politikai karrierjének legnagyobb kihívása a krími háború volt. 1851 után nem volt többé a külügyek vezetője, mégis állandó levelezést folytatott országa diplomataival, sőt bevonták őt a keleti kérdést megtárgyaló szűk csoportba is.²⁰ Felülkerekedett Aberdeen és körének háborúellenes politikáján, és a Parlamentben elhangzott felszólalásaival meggyőzte politikustársait arról, hogy a háború elkerülhetetlen Oroszország ellen. Végül az Aberdeen által vezetett kormány válsága, majd bukása után a brit politikai vezetők egyön-

nünk, hogy a munka első része, mivel az 1950-es évek elején készült, nem lehet mentes a sztálini hatalomátvétel után előírt politikai elvárásoktól. Ugyanakkor a forrásfeldolgozást ez nem érinti, a később készült tanulmányok is ezekre a dokumentumokra hivatkoznak. Andics Erzsébet is interpretálta a magyar kérdés és Anglia viszonyát. Ő Palmerstont orosz barátsággal „vádolja”, aki csak megjátszotta I. Miklós ellenfelét. Palmerston még a számára oly fontos körülményt is másodlagos kérdésnek tekintette, miszerint 1849-ben orosz csapatok állomásoztak a Török Birodalom fennhatósága alatt álló dunai fejedelemségekben. A szerző az angol külpolitika elhatárolódását közvetlen okként tüntetni fel a magyar szabadságharc bukásában.

Urbán Aladár azt hangsúlyozza, hogy „Palmerston korlátozott, csak az angol birodalom érdekeit szem előtt tartó liberalizmusának legjellemzőbb példáját a magyar forradalomhoz való viszonya nyújtotta”. Palmerston kitért a Batthyány-kormányval való kapcsolatfelvétel elől, és azzal, hogy személyesen nem fogadta a magyar küldötteket, érezte, hogy számára az osztrák–magyar jó viszony megtartása szükséges. Palmerstont nyugtalanította a fejedelemségekben lévő orosz haderő, de Ausztria érdekében szükségesnek tartotta az orosz beavatkozást a magyar szabadságharcba.

Kosáry Domokos: *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben* munkája adja a legteljesebb képet Anglia és a magyar szabadságharc viszonyáról. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az 1840-es években az angol külpolitikát sokkal inkább a Török Birodalom, mint a Habsburg Birodalom érdekelte. Az angol álláspont az volt, hogy az osztrák birodalom mint az öt nagyhatalom egyike önállóan is képes kezelni a birodalmában lévő konfliktusokat. Anglia Magyarországról mindig csak a Habsburg Birodalom részeként gondolkodott. Éppen ezért Palmerston ragaszkodott az európai egyensúly elvéhez, amelynek egyik pillérét a Habsburg Birodalom jelentette. „Palmerston szabadelvű szimpátiái e téren bizonyos fokig földrajzilag korlátozottak voltak.” Kosáry szerint Palmerston nem vádolható azzal, hogy saját politikai álláspontjától eltérően nem támogatta a magyar szabadságharcot a Habsburgok ellen. Talán az vethető Palmerston szemére, hogy miért nem lépett fel közvetítőként a két fél között.

¹⁸ A magyar szabadságharcra kapcsolatban gyakran emlegették így Palmerston nevét Magyarországon. *Vasárnapi Ujság*, 1854. március 4. 9. sz.

¹⁹ Brown: *Palmerston and the politics of foreign policy 1846–1855*, 57–70.

²⁰ Ez Lord Clarendonnak, az Aberdeen-kormány második külügyminiszterének javaslata volt. Woodward: *The age of reform 1815–1870*, 200–205.; Brown: *Palmerston and the politics of foreign policy 1846–1855*, 185.

tetű többsége 1855 elején amellett érvelt, hogy Palmerstont kell kinevezni miniszterelnöknek. Nemcsak politikustársai, hanem a brit nemzet körében is elismertséget szerzett magának. Mindezt azzal tudta elérni, hogy azonosult a brit nemzeti érdekekkel, állásfoglalása többnyire megegyezett a sajtóban hangot kapó közvéleményével, miszerint Angliának meg kell fékezni az orosz hatalmi agressziót.

A krími háború kitörésekor Palmerston belügyminiszter volt. Az 1851-ben történt lemondatása ellenére nem akarták mellőzni a politikai életben, és ő sem akart mellőzötté válni. Miután 1852-ben Russell kormánya, majd a néhány hónapig hatalmon lévő Derby-kormány is megbukott, az új miniszterelnök, Aberdeen ismét Palmerstont akarta külügyminiszternek. De ő a külügyi hivatal irányítását nem vállalta el, ennek ellenére kimaradni sem akart az új kormányból, és szinte saját magának választott egy másik tárcát: belügyminiszter lett. „A belügyminisztérium az én saját választásom volt, és már régóta elhatároztam, hogy nem térek vissza a külügyminiszteri székre. Ha valaha még hivatalt kell vállalnom, akkor az csak a belügy lehet. Nem tehető meg, hogy egy ember az egész életét egy minisztériumban töltsse el. A belügyminisztérium foglalkozik országunk érdekeivel, kapcsolatot teremt honfitársai között, és még nagyobb a befolyása, ami a hadsereget és az országunk védelmét illeti.”²¹

A peelisták és a whigek fúziójából létrejött új kormányt a sajtó is egyöntetűen dicsérte. A „nagy tehetségek kabinetjében” főként Russell,²² Palmerston, Gladstone²³ és Aberdeen szerepét emelték ki. A *Morning Chronicle*,²⁴ a *The Times*²⁵ és a *Morning Advertiser*²⁶ úgy vélte, hogy a kormány erős, és alkalmas lesz a birodalom irányítására. A *Morning Chronicle* és a *Morning Advertiser* azt hangsúlyozta, hogy Palmerston tekintélye és ügyessége ismét kamatozni fog a belügyi tárcában.²⁷ Egyedül a *Herald*²⁸ nyilatkozott gúnyos szavakkal. Szerintük Aberdeen nem alkalmas miniszterelnöknek, és gúny tárgyává tették azt is, hogy Palmerston lett a belügyminiszter és John Russell a külügyi vezető: „A londoni törpe képviselő Palmerston magas lován ül; lord Palmerston hosszú karjai s lábai félig fedetlenül látszanak ki a belügy szűk kabátjából és nadrágjából.”²⁹ Majd hozzátették, hogy fölösleges volt a szerepcseré, mert Russell-t úgy is a Reform Bill, Palmerstont pedig a külpolitika fogja érdekelni. Nem tévedtek.

Palmerston már az 1853 januárjában tartott parlamenti üléseken is a hadsereg fejlesztésével foglalkozott, javaslatot tett a szárazföldi haderő létszámának növelésére.³⁰

1853 elején még sem Franciaország, sem Oroszország nem tett semmiféle katonai lépést. 1851 óta diplomáciai vetélkedés folyt közöttük a törökországi szent helyek fölötti el-

²¹ Palmerston levele Williamnek. London, 1852. december 22. In: Ashley, Evelyn: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston 1846–1865 with selections from his speeches and correspondence*. II. London, 2005. (reprint, 1876.) 2–3.

²² Russell, John (1792–1878) whig politikus, miniszterelnök (1846–1852, 1865–1866).

²³ Gladstone (1809–1898) angol liberális politikus, miniszterelnök (1868–1874, 1880–1885, 1886, 1892–1894).

²⁴ Londonban megjelenő, whig politikai nézeteket támogató napilap.

²⁵ Az 1785-ben alapított és Londonban megjelenő napilap Nagy-Britannia egyik legrégebbi és legbefolyásosabb újságja volt, a konzervativizmus megtestesülésének tartották. 1850-ben 40 000 példány fogyott belőle.

²⁶ A whig politikát támogató *Morning Advertiser*et William Woodfall alapította 1769-ben.

²⁷ *Morning Chronicle*, 1852. december 25.

²⁸ 1780–1869 között Londonban megjelenő napilap.

²⁹ *Herald*, 1853. január 1.

³⁰ *Morning Advertiser*, 1853. január 27.; *The Times*, 1853. február 2.

lenőrzés megszerzése érdekében. Mindkét fél próbálta meggyőzni a szultánt a maga igazáról, és 1853-ra úgy tűnt, a vitában Franciaország kerekedett felül.³¹ Milyen okok vezettek oda, hogy Palmerston az angol hadsereg növelését sürgető problémának látta? Egy 1851 végén írott Palmerston-levélből³² választ kaphatunk arra, hogyan is ítélte meg a lord a két nagyhatalom között folyó vitát.³³ Még nem zajlott le Louis Bonaparte Napóleon puccsa, amikor 1851. november 25-én levelet intézett Normanbyhez, a párizsi brit nagykövethez, és a következőket írta a francia elnökről: „Az elnök által szem előtt tartott valódi cél természetesen a franciaországi katolikus klérus támogatásának megszerzése kell, hogy legyen; azonban komolyan fontolóra kell vennie, vajon Franciaország belekeveredne-e egy nagyobb konfliktusba ilyen csekélységért. Mérlegelni kellene, vajon nem kerül-e túlságosan sokba a klérus támogatásának megszerzése.”³⁴ A francia követelést pedig egyáltalán nem tartotta jogosnak,³⁵ sőt cinikus hangnemben írt róla: „Az egyik oldalon áll néhány törökországi katolikus, szemben több milliónyi göröggel. Az egyik oldalon a szultánt támogató hatalmas erő, a másikon Franciaország messze lemaradva. Kis-Ázsiában áll tizenégy vagy tizenöt kisázsiai keresztény templom, melyeket nagyobb részben a görög keresztények birtokolnak, és csak kisebb részük a katolikusoké. Ehhez képest a francia kormányzat ragaszkodik ahhoz, hogy e szent helyeket a görögök és a katolikusok között fele-fele arányban ossza fel a szultán. Ez azonban nagyszámú alattvalója körében felháborodást keltene, illetve hatalmas szomszédjával szemben sértést követne el, aki pedig gyötörheti és zaklathatja őt ezerféle módon, Franciaország hatókörén kívül eső helyen. E politika folytatása ésszerűtlennek tűnik, hacsak a szóban forgó dolog alapvető nemzeti jelentőséggel nem bír; azonban amennyiben nem tévedek, csak nagyon kevés francia lehet érdekelt ez ügyben; ez nagyrészt néhány keleti kolostorban élő szerzetest jelenthet – olyan embereket, akik elhagyták hazájukat, és nem is gondolnak a visszatérésre.”³⁶ Palmerston levelében azt is sugallta, hogy szinte örülne annak, ha a franciák ürügyén Anglia is beavatkozhatna a vitába, és megvívhatná csatáját Oroszországgal. Ide vezethető vissza az, hogy felmérte országa hadierejét, és felállította koncepcióját. Azzal a lord is tisztában volt, hogy az angol haditengerészet a legnagyobb a világon,³⁷ de azt is jól tudta, hogy szárazföldi seregének létszáma jóval alulmarad akár Franciaországhoz, akár Oroszországhoz képest. Palmerston vádolható túlzott orosz-

³¹ La Valette-nek, a konstantinápolyi francia nagykövetnek sikerült elérni, hogy a római katolikusok megkapják a szentélyek kulcsait és a misézési jogot a Szent Szűz sírjának közelében. Milza, Pierre: *Napoléon III.* Paris, 2004. 316.

³² Palmerston szinte mindennap levelet küldött francia, orosz és török nagykövetének.

³³ Ezen levél megírása után Palmerston levelet intézett miniszterelnökéhez, John Russellhez is. Ugyanakkor a nagykövettel megosztott elképzelését nem tudatta Russell-lel. Csupán annyit közölt vele, hogy „felszólítottam Normanby-t, hogy keresse fel az elnököt, és beszélje meg vele, hogy főlegesen egy jelentéktelen vitába keveredni Oroszországgal és Törökországgal a szent helyek miatt.” Palmerston levele Rusellnek. London, 1851. december 2. In: Ashley, Evelyn: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, I. London, 1876. 277. Palmerston „játéka” megmutatja számunkra, hogy már mennyire otthonosan mozgott a külügyek terén, egyre jobban önállósította magát.

³⁴ Palmerston levele Normanbynek. London, 1851. november 25. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, I. 274.

³⁵ Maga III. Napóleon is bevallotta külügyminiszterének, Thounevelnek, hogy „nem ismeri az ügy részleteit”. Idézi: Milza: *Napoléon III.*, 316.

³⁶ Palmerston levele Normanbynek. London, 1851. november 25. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, I. 275–276.

³⁷ Az angol haditengerészet ereje nagyobb volt, mint a rangsorban következő három haditengerészeté összesen. Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tiündöklése és bukása.* Budapest, 1992. 150.

ellenességgel és azzal, hogy mindenáron háborút akart kieszközölni ellenük, azt azonban nem mondhatjuk, hogy ne lett volna előrelátó, és ne mérlegelte volna a többi nagyhatalom célját.³⁸ De legalább ennyire nyomós érvei voltak a mindenféle háborút ellenző politikusoknak, köztük Aberdeennek is. A brit állampolgárok ugyanis ellenséges szemmel nézték Anglia katonai akcióit, melyeket egyrészt erkölcsstelennek tartottak, másrészt úgy vélekedtek, hogy az 1815 után létrejött európai egyensúly már nem igényli a katonai beavatkozást.³⁹

1853 még nem a nagyhatalmi háború éve volt. I. Miklós cár tudta, hogy leginkább Anglia érdekelt a Mediterráneum térségében, ezért másodszer is megpróbálta meggyőzni arról, hogy közösen osszák fel a Török Birodalmat.⁴⁰ Az angolok az ajánlatot elutasították. Az orosz uralkodó ezután a vallási vitára támaszkodva próbált meg érvényt szerezni akaratának. Követelése közvetítésére 1853. március 2-án Mensikovot⁴¹ küldte Konstantinápolyba.⁴² Az orosz követelés a következő volt: a szultán ismerje el az orosz cárt a birodalomban élő ortodox alattvalók protektorának, valamint váltsa le külügyminiszterét, Faudot.⁴³ Az orosz kívánalmak azonban most nem francia, hanem angol diplomáciai ellenállásba ütköztek. A háttérből a konstantinápolyi angol nagykövet, Stratford Canning⁴⁴ irányította a szultán cselekedeteit. Alighogy a szultán beleegyezett Mensikov kérésébe, és kinevezte Rifaat pasát külügyminiszternek, Canning felkereste Mensikovot. Elmondta, hogy Rifaat rossz választás volt, mert Oroszország ellensége. Az „angol szultánnak” is nevezett Canning személyében egy tapasztalt diplomata állt szemben⁴⁵ egy kezdővel. Beugratta Mensikovot, és vé-

³⁸ A háborút megelőzően a Porta miatt 1849-ben újabb nagyhatalmi konfliktus keletkezett. Konstantinápoly a legyőzött magyar és lengyel szabadságharc után a menekültek „otthonává” vált. I. Miklós és Ferenc József azonnali kiadatásukat követelte, de a szultán annak ellenére ellenszegült, hogy kiadatási egyezménye volt az érintett hatalmakkal. Abdul Medjid, a török szultán a két nyugati hatalomhoz fordult támogatásért, amelyet meg is kapott. A brit flotta tüntetőleg áthajózott a Dardanellákon.

³⁹ 1815-től az 1870-es évek elejéig a katonaságra fordított kiadások a bruttó nemzeti termék 2-3%-át jelentették, ami az állami központi kiadások körülbelül 10%-át fedezte. A szabadkereskedelmen alapuló brit gazdaságpolitika intézményrendszere nem tudta a brit erőforrásokat belső zavarok nélkül mozgósítani. Arra ösztönözte a kormányzatot, hogy elkerülje az ilyen következményekkel járó külpolitikai lépéseket, feltéve, ha komoly érdeke nem fűződött hozzá. Kennedy: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*, 148–149.

⁴⁰ Az első felosztási tervvel 1844-ben állt elő I. Miklós cár. A tervzet szerint Moldva, Havasalföld, egy időre Konstantinápoly és a Boszporusz is orosz protektorátusi terület lenne, Anglia megkapná Egyiptomot és Krétát, a Dardanellákat pedig osztrák ellenőrzés alá vonnák.

⁴¹ Alekszandr Szergejevics Mensikov (1787–1867) a krími háború első szakaszában az orosz csapatok főparancsnoka.

⁴² Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Budapest, 2003. 108.

⁴³ Az orosz udvarban Faudot hibáztatták a szultán oroszellenes politikája miatt, és szerintük arról is ő tehetett, hogy a franciák pozíciói megerősödtek az egyházi vitában.

⁴⁴ Stratford Canning már négy alkalommal volt brit nagykövet Konstantinápolyban, utoljára 1842–1852 között. Éppen ezért Abdul Medjid szultánnál jelentős tekintéllyel rendelkezett. Wood: *Nineteenth century Britain: 1815–1914*, 189.

⁴⁵ Nem volt véletlen, hogy Palmerston Stratford Canninget nevezte ki konstantinápolyi nagykövetnek, hiszen jól tudta, hogy az oroszok utálják őt. Palmerston itt remekül kihasználta diplomáciai ütőkártyáját. A diplomáciatörténetben is híres eset, amikor 1832-ben Palmerston Stratford Canninget nevezte ki pétervári brit nagykövetnek, de I. Miklós visszautasította a brit delegáltat korábbi oroszellenes tevékenysége miatt, így 1835-ig egy ügyvivő látta el a nagyköveti teendőket. Rubin Péter: *A diplomaták hétköznapijai*. Budapest, 1974. 135.

gül Reshid pasa⁴⁶ lett a török külügyminiszter, aki nem volt más, mint az angolok embere, az oroszok valódi ellensége. Reshid olyannyira „brit megbízott” volt, hogy Palmerston már 1851-ben azt az utasítást adta Canningnek, hogy csak a pasát lehet beavatni terveibe. Végül a török külügyminiszter-váltás megtörtént – igaz, az angol érdekeknek megfelelően –, de a cár másik kérését, miszerint a szultán engedje át a protektorátusi jogot neki, brit ösztönzésre elutasították. Ugyanakkor 1853-ban Anglia még semmiféle nyílt támogatást nem nyújtott Törökországnak. A szigetország éppen úgy viselkedett, ahogy Palmerston ebben az évben hangoztatta: „Mi csak a hátsó ajtónál várakozunk.”⁴⁷ Az orosz cár ellenben tényleges cselekvésre szánta el magát. Miután Mensikov megszakította diplomáciai kapcsolatait a Portával,⁴⁸ a cár 1853. június 8-án elrendelte a román fejedelemségek (Moldva, Havasalföld) annektálását. 1853. július 2-án az orosz csapatok átlépték a Prut folyót, és megszállták a két dunai fejedelemséget.⁴⁹ Az orosz előrenyomulás után a brit sajtó azonnali ellentámadást sürgetett. A *Morning Advertiser*⁵⁰ szerint brit részről a megfelelő lépés az lenne, ha azonnal lőni kezdenék Szevasztopol kikötőjét. A *The Times*⁵¹ is azon az állásponton volt, hogy semmiképp nem szabad az orosz előretörést békésen túrni. A *Daily News*⁵² és a *Morning Chronicle*-ben⁵³ is azt olvashatjuk, hogy szinte követelték Anglia részvételét az orosz–török vitában, szerintük Franciaország mellé kell állni, és az erőszakos orosz túlkapásokat meg kell fékezni.

Az orosz annexió után Palmerston levelet intézett Aberdeenhez, és azt kérte tőle, engedélyezze az angol hajóraj bevonulását a Dardanellákhoz. Palmerston az azonnali beavatkozás szükségességét négy pontban foglalta össze:

1. „Bátorítani és segíteni kell a törököket abban, hogy a jelenlegi krízisben megszilárdítsák védekező pozíciójukat, és megvédjék Törökországot a további támadások ellen.

2. Most kell biztosítani Törökországot Anglia támogatásáról, mert ha megvárjuk, hogy további orosz betörés történjen a Török Birodalom európai vagy ázsiai területére, akkor sokkal nehezebb lesz az egységet megvalósítani.

3. Ez az egyezség [angol–török] hatékony ellenőrzést eredményezne a birodalom és tanácsadói fölött, és arra sarkallná Ausztriát és Poroszországot, hogy növelje erőfeszítését az orosz kormány ellen.

4. Mindez megóvná Angliát és Franciaországot attól a kínos és nem túl tiszteletreméltó várakozó pozíciótól, hogy míg az oroszok láthatóan a főbejáraton jönnek mint ellenségek, addig mi a hátsó ajtón át barátként közeledve sem merünk támogatást nyújtani.”⁵⁴

⁴⁶ Reshid pasa (1800–1858) török államférfi, diplomata. Hat alkalommal nagyvezír, 1834-ben franciaországi nagykövet. Nyugat-európai tartózkodása során baráti kapcsolatot épített ki francia és brit diplomatákkal. 1839–1858 között kétszer külügyminiszter.

⁴⁷ Palmerston levele Mr. Sulivannak. London, 1852. december 24. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 5.

⁴⁸ Ormos–Majoros: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, 109.

⁴⁹ A török belügyekbe Oroszország az 1849. május 1-jei balta-limani török–orosz egyezmény szerint hét évig beleszólhatott. Pándi Lajos (szerk.): *Köztes-Európa 1763–1993: Térképgyűjtemény*. Budapest, 1997. 146.; Matuz József: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest, 1990. 182.

⁵⁰ *Morning Advertiser*, 1853. július 22.

⁵¹ *The Times*, 1853. július 25.

⁵² *Daily News*, 1853. március 26.

⁵³ *Morning Chronicle*, 1853. április 3.

⁵⁴ Palmerston levele Williamnek. London, 1853. július 4. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 2.

A soron következő kormányülés megtárgyalta Palmerston javaslatát, de a kabinet leszavazta azt. Az orosz annexió után az összevont angol–francia hajóraj a Besika-öbölből Konsztantinápolyhoz vonult, de tényleges támadást nem indítottak. Végül még azt sem ismerték el, hogy a Porta védelmében vonultak fel, hanem időjárási viszonyokkal magyarázták a flotta behajózását.⁵⁵

Mindezen események mellett egy 1853. július 7-én elmondott beszédében Palmerston arra is felhívta minisztertársai figyelmét, hogy az oroszok szándékosan is provokálják Angliát azzal, hogy nem biztosítják hajói számára a Duna deltájának hajózhatóságát. „Így orosz fennhatóságú területen angol hajók akadtak fenn a »nemzetek óriási főútján«” – jelentette ki Palmerston. Továbbá saját kormányát is támadta, erőszakosabb fellépést követelt tőlük, és azt mondta, hogy „mikor külügyminiszter voltam, az én feladatomból volt előterjeszteni ezeket az ügyeket az orosz kormánynak”. A felszólaló belügyminiszter a következő szavakkal zárta beszédét: „Oroszország és Anglia között ki fog törni a háború, és amint lehet, el kell vontatni a fennakadt brit hajókat.”⁵⁶ Amíg folyt a kormányon belüli vita a háború kérdéséről, addig a sajtó folytonos támadásokkal illette a kormányt. A *Morning Herald* azzal vádolta a kabinetet, hogy titkolóznak, és nem hajlandók nyilvánosságra hozni az orosz–török kérdésben meghozott döntésüket, „szükség nélkül kockáztatják Anglia békéjét, és a háború felé sodorják az országot”.⁵⁷

1853. október 4-én a szultán deklarációt intézett a cárhoz, és felszólította a békés meg egyezésre. Azt követelte, hogy tizenöt napon belül vonja ki csapatait a fejedelemségekből, cserébe a francia–angol hajóhad kivonul a térségből. A cár elutasította a békeajánlatot.

Miután a háború kitörése nyilvánvalóvá vált, Palmerston abban bízott, hogy Aberdeen is támogatni fogja az oroszok elleni azonnali fellépést. Ezért levélben kérte tőle, hogy tudassa a szultánnal Anglia támogatását, és engedélyezze a két hajóraj bevonulását a Fekete-tengerre.⁵⁸ Aberdeen azzal egyetértett, hogy nem fog béke születni a két hatalom között, mégis úgy nyilatkozott, hogy a jelenlegi orosz–török helyzet nem jogosítja fel olyan cselekedetekre, amelyeket Palmerston kíván.⁵⁹

Közben a törökök megkezdték a hadműveleteket Oroszország ellen. Omar pasa vezetésével átkeltek a Dunán, és Oltenitánál megverték őket. Az orosz hadüzenet a csata után érkezett meg a Portához. Majd sor került a háború első véres összecsapására, a szinopei „mészárlásra”.⁶⁰ Hat hajóból álló orosz hajóhad vonult fel a Fekete-tengerre, és megtámadta a törököket. Perceken belül lángolt az egész csatatér. Hét fregatt, két kereskedőhajó és két kisebb gőzhajó lángolt a török kikötőben az orosz ágyúk nyomán. Négyezer török tengerész a lángokban megégett, vagy menekülés közben a tengerbe ugorva odaveszett.⁶¹ A vérfürdő után Angliában a közvélemény tombolt,⁶² az újságok a felelősöket keresték. A *The Times*⁶³

⁵⁵ Az őszi széljárással magyarázták a Besika-öbölben állomásozó hajók Dardanellákhoz vonulását.

⁵⁶ *Hansard's Parliamentary Debates*, 3. series (a továbbiakban: Hansard), vol. CXXVI. London, é. n. 1373–1375.

⁵⁷ *Morning Herald*, 1853. szeptember 27.

⁵⁸ Palmerston levele Aberdeennek. 1853. július 15. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 36.

⁵⁹ Aberdeen levele Palmerstonnak. 1853. július 15. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 38.

⁶⁰ Az 1853. november 30-án történt tengeri csatát a szakirodalom legtöbbször szinopei mészárlásnak nevezi a törököket ért hatalmas veszteség miatt.

⁶¹ Chambers, James: *Palmerston*, The people's darling. London, 2004. 366.

⁶² Több északi városban oroszellenes tüntetéseket szerveztek. Wood: *Nineteenth century Britain: 1815–1914*, 192.

szerint a szinopei vereséget a török hanyagság okolható. A közhangulat feszültségét még jobban fokozta, hogy Palmerston lemondott. 1853. december 26-án a *Morning Chronicle* a következőket írta: „Palmerston lord beadta lemondását, és negyvennyolc órája már nem tagja Aberdeen kabinetjének. Aberdeen és Palmerston között már két komoly konfliktus is volt: egyrészt Palmerston ellenszenvet táplált a peelisták iránt, másrészt ellenezte Russell reformját.”⁶⁴ A hír az újságok vezércikkeiben szerepelt, a lapok valóságos szócsatát vívtak egymással lemondásának okáról.⁶⁵ A háttérben valószínűleg az állt, hogy Palmerston nem tudta elfogadni, hogy kormánya sokkal inkább a reformtervezetről vitázott, mintsem az oroszok elleni háborút támogatta volna.⁶⁶ Lemondását követően láthatjuk, hogy valóban tehetséges és tekintélyes politikusnak számított. Albert herceg, Clarendon,⁶⁷ sőt még Aberdeen is úgy látta, hogy minél hamarabb rendezni kell a reformtervezet miatti vitát, mert Palmerston jelenléte jó hatással van a külügyek hatékony végrehajtására. Még olyan békepárti politikusok is, mint Argyll, Gladstone vagy Granville is indokoltak látták Anglia részvételét a háborúban.⁶⁸ Russell ezt írta Clarendonnak: „Ezek súlyos döntések, és szeretném Palmerston véleményét is hallani, hiszen ő gyorsan megérti és tisztán látja ezeket az eseményeket.”⁶⁹ A Palmerston körüli hangzavar gyorsan lecsillapodott, miután 1854 elején visszatért a kabinetbe. Biztató tehetségében, és szükségesnek tartották jelenlétét a kormányban. A sajtó is örömet fejezte ki Palmerston visszatérése kapcsán, a *Herald* a következőket írta: „Innentől Palmerston kezében van a döntés, hogy Anglia mit tesz az oroszok ellen.”⁷⁰ A *The Times* szerint „a miniszterek között Palmerston a legfőbb irányító, Aberdeen már nem akarja a miniszterelnökséget”.⁷¹

A szinopei tengeri csata fordulatot hozott a háború menetében. 1854. március 12-én Anglia és Franciaország hivatalosan is szövetséget kötött Törökországgal. Az angol–francia szövetség elégedettséget váltott ki a brit közvélemény körében. A brit kormány támogatását megnyerve létrejött egy bizottság, amely tervbe vette egy nemzeti fesztivál rendezését, amelyre francia vendégeket is meghívnak. A szövetség létrejöttének megünneplésére ösz-

⁶³ *The Times*, 1853. december 4.

⁶⁴ *Morning Chronicle*, 1853. december 26.

⁶⁵ A *The Times* (1853. december 20.) szerint Palmerston Russell reakcióját akarta próbára tenni lemondásával. A főként Palmerston politikáját képviselő *Morning Post* (1853. december 22.) hazugságnak tartja a *Times* állítását, szerintük a nem megfelelő külpolitikai lépések miatt mondott le a lord. Brown (*Palmerston and the politics of foreign policy*) elfogadhatónak véli a *Times* állásfoglalását, mert szerinte mindig is harc dúlt Palmerston és Russell között a whigek támogatásának megszerzése miatt. A Palmerstonhoz közel álló *Globe* (1853. december 22.) visszautasította azt a híresztelést, hogy a lord a választójog kiterjesztése miatt mondott le.

⁶⁶ Brown: *Palmerston and a politics of foreign policy* című könyve részletesen fejtegeti, hogy mi állhatott Palmerston lemondásának háttérében. Egyes politikustársak feljegyzései és a lemondásról szóló újságcikkek alapján vizsgálódik az ügyben. Az angol szakirodalom szerint mind a választójog kiterjesztésének vitája, mind a rossz külpolitika okként szerepelhetett a lemondásában. Sőt Brown még szándékos taktikának is jelentőséget tulajdonít, miszerint Palmerston így még jobban magára akarta vonni a figyelmet, és el akarta érni, hogy belássák, nélküle nem lehet sikerre vinni az oroszok elleni fellépést. Brown: *Palmerston and a politics of foreign policy*, 183–206.

⁶⁷ Clarendon (1800–1870) négy alkalommal (1853–1855, 1855–1858, 1865–1866, 1868–1870) brit külügyminiszter.

⁶⁸ Brown: *Palmerston and the politics of foreign policy*, 189.

⁶⁹ Idézi: Brown, *Palmerston and the politics of foreign policy*, 189.

⁷⁰ *Herald*, 1854. január 4.

⁷¹ *The Times*, 1854. január 7.

szegyültek amellett érveltek, hogy „elmúltak már azok a napok, amikor azt gondoltuk, hogy örök ellenségek vagyunk Franciaországgal.”⁷²

Megtörtént a szövetség megkötése, kinevezték a tábornokokat, de nem volt hadszíntér. Ezek után arról kezdett folyni a tárgyalás, hogy hol támadják meg az Orosz Birodalmat. Az első javaslat a Balkánra helyezte a frontot.⁷³ Ez a támadás azonban kudarcba fulladt, mert a brit parancsnok, a hatvannyolc éves Sir Charles Napier és a francia csapatok vezetője, Saint-Arnaud nem ismerte a terület földrajzi adottságait.⁷⁴ A hadszíntér problémája Palmerstont is foglalkoztatta. Newcastle hadügyminiszternek ki is fejtette véleményét. A lord megítélése szerint csak idő- és pénzkidobás, valamint fölösleges emberáldozat, ha a szövetséges csapatok Bulgáriában, a Duna vonalánál állomásoznak. „Ha itt maradnak a katonák, semmi érdemleges előrelépést nem tudnak elérni a háborúban.”⁷⁵ Amellett érvelt, hogy a hadszíntér kiválasztásánál azt is figyelembe kell venni, hogy az oroszokat nem védekező hadállásba, hanem támadásra kell kényszeríteni.⁷⁶ Palmerston egy parlamenti beszédében bővebben is kifejtette, milyen előnyei származhatnak Angliának, ha támadásra tudják kényszeríteni az oroszokat. „Úgy tudjuk, Oroszország önvédelme nagyon erős, de ugyanilyen erős támadásban is. A körülmények, melyek erőssé teszik, gyengévé is tehetik. Nagy csapatainak óriási távolságot kell megtenni, nagy anyagi ráfordítással és emberi életek feláldozásával. Éppen ezért nem lesznek képesek gyors mozgósításra.”⁷⁷ Olyan helyszínt kell tehát keresni, ahol sarokba tudják szorítani az oroszokat, és így döntő csapást mérhetnek rájuk. „Ha már egyszer beléptünk ebbe a drága és nagy jelentőségű háborúba, akkor olyan eredménnyel kell lezárni, amivel Anglia és Franciaország megtarthatja vezető pozícióját a világban.”⁷⁸ Azt tanácsolta a hadügyminiszternek, hogy Omar pasa továbbra is védje a Duna vonalát, de ennek a hadszíntérnek ne tulajdonítsanak túl nagy szerepet, mert szerinte a törökök nem lesznek képesek az előrenyomulásra.⁷⁹ A Krím-félszigetet javasolta a háború fő színhelyének: „[...] a hatvanezer fős angol és francia csapat a flottával együttműködve hat hét alatt meg tudná valósítani a partraszállást, és akkor boldog karácsonyunk és új évünk lehetne.”⁸⁰

Az oroszok kiűzését a dunai fejedelemségekből Ausztriára kívánta bízni. Negatív véleménnyel volt az osztrák időhúzásról: „Ausztria, mint mindig, aljas játékot játszik. Amikor azt gondolta, hogy az oroszok valószínűleg felülkerekednek, és amíg azt hitte, hogy Angliának és Franciaországnak szüksége van gondolkodásra, addig azzal a szándékával hengegett, hogy cselekvő ellensége lesz Oroszországnak. De amint a mi csapatainkat találta Várnában, megváltozott a véleménye, és a jelentések értelmében, amelyeket tegnap Clarendon kapott, Ausztria kijelentette, hogy nem fog belépni a fejedelemségekbe, mert az oroszokat a törö-

⁷² *The Times*, 1854. április 2.

⁷³ A szövetségesek először Várnába, majd Dobrudzsába vezényelték csapataikat. Az osztrák diplomácia viszont felszólította az oroszokat, hogy vonják ki csapataikat a területekről, így a Balkán kiesett a lehetséges hadszínterek közül.

⁷⁴ Állítólag használható térképük sem volt.

⁷⁵ Palmerston levele Newcastle hercegnek. Brocket, 1854. június 6. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 66.

⁷⁶ *Hansard*, CXXX. 1034.

⁷⁷ *Hansard*, CXXX. 1034.

⁷⁸ Idézi: Brown: *Palmerston and a politics of foreign policy*, 202.

⁷⁹ Palmerston levele Newcastle hercegnek. Brocket, 1854. június 16. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 67.

⁸⁰ Palmerston levele Newcastle hercegnek. Brocket, 1854. június 16. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 67.

könek, az angoloknak és a franciáknak kell kiűzni. Ám Ausztria aligha hiheti, hogy mi végezzük el helyette a munkát.”⁸¹ Amikor 1854 februárjában Palmerston felszólalt a Parlamentben, (földrajzi tényekre hivatkozva) kijelentette: „Ausztriának sokkal inkább érdeke lenne fellépni Oroszország ellen, mint Angliának és Franciaországnak.”⁸² Mindenekelőtt azonban Anglia geopolitikai érdekei diktálták, hogy megfékezzék az Orosz Birodalom hatalomra törését.

Ausztria javaslatára 1854. április 9-én Anglia, Franciaország, Poroszország és Ausztria aláírta a bécsi jegyzőkönyvet. Garantálták az Oszmán Birodalom integritását, és követelték Oroszországtól a fejedelemségek kiűritését. Az orosz cár elutasította a bécsi négy pontot.⁸³ Végül Ferenc József nyomására a cár kiűritette a dunai területeket, helyükre nyolcvanezer osztrák katona vonult. Ausztria viszont ennél több aktivitást nem mutatott a krími háború folyamán, Oroszország magára maradt.

Az utolsó békülési szándék után, 1854. június 20-án Newcastle azt a parancsot adta Raglannak,⁸⁴ hogy azonnal vonuljanak be Szevasztopolba. A Raglan által a nagy expedíciónak nevezett krími partraszállás 1854. szeptember 14-én valósult meg, majd néhány nappal később egy tizenkét órás csatában győzelmet is arattak az Alma folyónál. Mindeközben 1854. október 3-án tévesen Szevasztopol elestének híre érkezett meg Londonba és Párizsba.⁸⁵ Majdnem egy napon keresztül a legtöbb ember biztos volt a szövetséges csapatok győzelmében. A hír hallatán Gladstone is azonnal levelet intézett Palmerstonhoz, és gratulált neki. „Szeretnék gratulálni a Krím-félszigeten történt eseményekhez, amelyek nagymértékben Önnek köszönhetőek. Mindenki örül ennek a kiemelkedő sikernek, és egy egész nemzet őszintén hálás Önnek.”⁸⁶

Közben 1854 novemberében Palmerston Párizsba utazott a feleségével, hogy a császárral egyeztessen a háborúról. Palmerston a tárgyaláson elhangzottakról elégedetten írt testvérének, Williamnek: „[...] a franciák továbbra is együttműködnek velünk, őszinteséggel és nyíltsággal.”⁸⁷ Annak ellenére azonban, hogy az angol–francia szövetség jól működött, a harc téren nem sikerült jelentős győzelmet elérni; 1854 végére állóháború alakult ki.⁸⁸ Az év utolsó nagy csatáját 1854. november 5-én Inkermannál vívták. Ezt követően a szövetségeseknek sikerült Szevasztopol déli részét ostromzár alá vonni, de a téli időszakban nagyobb

⁸¹ Palmerston levele Newcastle hercegnek. Bocket, 1854. június 16. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 66–67.

⁸² *Hansard*, CXXX. 1033–1034.

⁸³ 1. Oroszország befolyása megszűnik a dunai fejedelemségekben. 2. A Török Birodalomban élő keresztények fölötti protektorátusi jogáról lemond Oroszország. 3. Visszaállítják az 1841-ben életbe lépett egyezményt a Fekete-tenger szorosaival kapcsolatban. 4. Biztosítják a Dunán történő szabad hajózást. Ormos–Majoros: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, 111.

⁸⁴ Raglan, Fitzroy James Henry Somerset (1788–1855), 1854-ben őt nevezték ki a Krímben harcoló brit csapatok élére.

⁸⁵ Chambers: *Palmerston*, 372.

⁸⁶ Gladstone levele Palmerstonnak. Hawarden N. W., 1854. okt. 4. In: Guedalla, Philip (ed.): *Gladstone and Palmerston being the Correspondance of Lord Palmerston with Mr. Gladstone 1851–1865*. New York–London, 1928. 99.

⁸⁷ Palmerston levele Williamnek. 1854. február. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 69.

⁸⁸ Milza: *Napoléon III*, 323. A háború hadtörténetéről lásd részletesen legújabban: Massie, Alastair: *The Crimean War. The Untold Stories*. London, 2005. és Fletcher, Ian – Ishchenko, Natalia: *The Crimean War. A Clash of Empires*. Staplehurst, 2004.

összecsapásokra már nem került sor, csak úgynevezett éjszakai csaták zajlottak.⁸⁹ Mind brit, mind francia részről késett a megfelelő katonai felszerelés, a katonáknak még téli ruhájuk sem volt, mert a szövetségesek arra számítottak, hogy néhány pontos hadművelet azonnal meghozza a sikert. Ezzel hozható összefüggésbe az, hogy John Roebuck⁹⁰ indítványozta egy parlamenti ellenőrző bizottság felállítását, amely vizsgálatot folytat a háború körülményeiről és a kormány háború alatti intézkedéseiről. A kormány ellen indított bizalmatlansági eljárásra tett javaslatot 1855. január 29-én nagyarányú szótöbbséggel elfogadták az alsóházban (305 igen, 148 nem). Ezek után Palmerston mint belügyminiszter mindkét házban bejelentette a kormány lemondását.⁹¹ Új miniszterelnökként két jelölt került szóba: Derby és Russell. A már korábban rövid miniszteri ciklust betöltő lord Derby (1852) nem rendelkezett túl nagy népszerűséggel, nem tudott elegendő támogatást szerezni kormányalakításához. Az tagadhatatlan, hogy Russell népszerű volt a whigek körében, de most mégis inkább Palmerston tehetségében bíztak. A véleményének állandóan hangot adó *The Times* a következőképpen ítélte meg a helyzetet: „Miért van az, hogy mindig a járhatatlan és lehetetlen kombinációkat próbálják ki először, és ezzel az öt legértékesebb napot és éjszakát elvesztegetik, mielőtt lord Palmerstont végre kineveznék?”⁹²

Palmerston, Anglia miniszterelnöke

„Ha egy hónappal ezelőtt megkérdezik, hogy mi a legvalószínűtlenebb, akkor azt mondtam volna, az, hogy én leszek a miniszterelnök”⁹³ – írta Palmerston 1855. február 15-én. Már 1854 decemberében Clarendon így számolt be Palmerston szerepéről: „sok minden, sőt az összes döntés tőle függ”.⁹⁴ Még Russell is, aki a whig párton belül Palmerston ellenfele volt, úgy nyilatkozott, hogy „az országnak vagy hadügyminiszterként, vagy miniszterelnökként, de szüksége van lord Palmerstonra”.⁹⁵ Végül a királynő Palmerstont kérte fel kormányalakításra. Palmerston hozzájárult a Roebuck által javasolt vizsgálóbizottság felállításához,⁹⁶ és ő maga is első dolgának tartotta a hadszíntéren tapasztalt hiányosságok kijavítását. Intézkedett egy egészségügyi bizottság Krímbe küldéséről a katonák orvosi ellátásának javítása érdekében.⁹⁷ A *The Times* tudósítójától értesülünk is arról, hogy sokat javultak a körülmények. További barakkokat építettek, a kórházakba gyógyszerek érkeztek, az ideiglenes vasút megépítésével pedig biztosították az élelmiszerellátást, a lövedékek és a lőszer szállítását.⁹⁸

1855 már nemcsak az összecsapások, hanem az enyhülés éve is lett. Az „Európa csendőrének” tartott I. Miklós cár 1855. március 2-án meghalt. Utóda, II. Sándor már hajlandó-

⁸⁹ Ezek a kisebb összecsapások szinte mindennaposá váltak.

⁹⁰ Sheffieldi radikális képviselő.

⁹¹ Todd, Alpheus: *A parlamenti kormányrendszer Angliában*. I. Budapest, 1876. 191.

⁹² *The Times*, 1855. február 8.

⁹³ Palmerston levele Williamnek. London, 1855. február 15. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 76.

⁹⁴ Idézi: Brown: *Palmerston and a politics of foreign policy*, 96.

⁹⁵ Idézi: Brown: *Palmerston and a politics of foreign policy*, 197.

⁹⁶ Palmerston 1855. február 21-én közölte Gladstone-nal, hogy minél hamarabb eleget kell tenni Roebuck indítványának, és felállítani az ellenőrző bizottságot. Palmerston levele Gladstone-nak. 1855. február 21. In: Guedalla: *Palmerston and Gladstone*, 108–109.

⁹⁷ Palmerston levele Raglannak. London, 1855. február 22. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 81–82.

⁹⁸ *The Times*, 1855. március 16.

ságot mutatott a békülésre.⁹⁹ Így 1855. március 15-én megnyitották a bécsi konferenciát, ahol a tárgyalás alapját az 1854-ben meghatározott bécsi négy pont adta. „A négy pont közül az elsőt már elfogadták, és a második, a Dunán való szabad hajózás kérdése tegnap volt a konferencia témája. Az első három találkozáson minden elég zökkenőmentesen zajlott, de a tegnapi ülés nagyon viharosra sikerült. Hogy mi dühítette fel Oroszország képviselőit, azt nem lehet tudni” – jelentette a *The Times* bécsi tudósítója.¹⁰⁰ Mint utóbb kiderült, az oroszokat az angolok által követelt, a Fekete-tengerre vonatkozó szankciók¹⁰¹ bosszantották fel. A konferencia során a harmadik pont többször is szerepelt a napirenden. „1855 áprilisában az angol, a francia, az osztrák és a török kormány együttesen indítványozta a Fekete-tenger térségére vonatkozó javaslat újbóli megvitatását. Már ekkor felmerült a terület semlegesítése, ahonnan kizárnák az összes hadban álló ország hajóját, és a tengert csakis kereskedelmi ügyek lebonyolítására használnák” – nyilatkozott Palmerston a Parlamentben. Az előterjesztés megvitatására az orosz nagykövet két nap haladékot kért, de végül elutasította azt. Ezután a konferenciát bizonytalan időre berekesztették, a londoni és a párizsi képviselő elhagyta a császárvárost. A tárgyalások később még folytatódtak, de a felek nem tudtak megegyezni. Russell közölte az Alsóházzal, hogy „az angol és a francia javaslatok kimerültek, nincs értelme tovább folytatni a vitákat.”¹⁰² A konferencia formálisan 1855. június 4-én fejeződött be, Oroszország végül minden elhangzott javaslatot visszautasított.

Maga Palmerston a harcok további folytatását követelte. 1855 tavaszán a szövetséges csapatok támadásai sikereket hoztak, ugyanakkor Szevasztopol célként kitűzött lerombolása még mindig nem valósult meg. Részben emiatt Palmerston úgy vélekedett, hogy addig nem hajlik a békére, amíg az angol–francia csapatok nem mérnek döntő csapást az oroszokra. Fenntartással viseltetett az oroszok békülési szándéka iránt is.¹⁰³ Mint legtöbbször, a sajtó most is Palmerston mellé állt, igazat adtak neki abban, hogy a háborút folytatni kell, „fel kell ébreszteni Oroszországot legyőzhetetlenségi álmából”.¹⁰⁴ Végül szeptember 9-én az oroszok feladták a várost. Az orosz flottát elsüllyesztették, a katonai erődöt pedig felrobantották. Palmerston így írt Szevasztopol elfoglalásáról: „Halálos csapást ejtettünk egy olyan ellenségen, kinek agresszív politikája az egész világot s különösen hazánk érdekeit fenyegette. Szevasztopol ledőlt a szövetségesek vitézsége által, s a jog győzedelmeskedett a jogtalanság felett.”¹⁰⁵ A Kaukázusban még ezután is folytak harcok, az oroszok kisebb sikereket értek el a törökök ellen, de lényeges összecsapásra már nem került sor.

Palmerston 1854. március 19-én a következő területrendezést képzelte el a háború esetleges befejezése után: „Számomra a következő eredmény lenne a lehető legtökéletesebb az Oroszországgal való háború esetén: Alandot és Finnországot visszaadni Svédországnak, néhány baltikumi német tartományt átengedni Poroszországnak, helyreállítani a független Lengyelországot, amely ütközőállamként szolgálna Németország és Oroszország között.

⁹⁹ Ormos–Majoros: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, 112.

¹⁰⁰ *The Times*, 1855. március 27.

¹⁰¹ Az angol követelés a következő volt: az oroszok rombolják le a fekete-tengeri erődeiket, köztük Szevasztopolét is, és négy hajóra csökkentik az orosz flottát.

¹⁰² *Hansard*, CXXXVII. 1955.

¹⁰³ Az öccsének, Williamnek címzett levelében a következőket írta: „én nem hiszek az orosz őszinteségben, bár azt mondják, a cárt környezete arra sarkallja, hogy minél hamarabb békét kössön.” Palmerston levele Williamnek. London, 1855. február 15. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 77.

¹⁰⁴ *Morning Chronicle*, 1855. szeptember 27.

¹⁰⁵ *Morning Post*, 1855. szeptember 15.

Havasalföld, Moldva és a Duna-torkolat legyen Ausztriáé, Cserkeszföld pedig legyen önálló. Viszont Lombardia és Velence kerüljön ki Ausztria irányítása alól, legyen mindkettő független állam, vagy csatlakozzanak Piemonthoz. A Krím-félszigetet és Grúziát elveszük Oroszországtól, és megkapja őket a Török Birodalom.”¹⁰⁶ 1855. augusztus végén meg is írta testvérének, hogy mivel kell majd szembenéznie a béketárgyalások során. „Ausztria megpróbál majd eredménytelen békére kényszeríteni bennünket, de mi el fogjuk érni azokat a döntő sikereket, amelyekkel a jövőben meg tudjuk fékezni az orosz hatalmi ambíciókat. Nekem olyan jól kell harcolni ebben a tárgyalási csatában, mint ahogy a háborúban, és szerencsére a brit nemzet mögöttem áll. Bárcsak ilyen biztos lennék a francia támogatásban is.”¹⁰⁷

Nemcsak Palmerston, hanem III. Napóleon is Európa térképének átrajzolásáról gondolkozott a béke kapcsán. Ő főleg Svédország és Lengyelország sorsát akarta volna rendezni.¹⁰⁸ Havasalföld és Moldva kérdésében viszont nem értettek egyet. A franciák 1856 januárjában egyesítésüket javasolták, azonban ezt Palmerston helytelenítette, mivel úgy gondolta, Ausztria provokációnak tekintené, és az sem mellékes, hogy egy ilyen lépés Törökországot is meggyengítené.¹⁰⁹ Azzal mindketten tisztában voltak, hogy Oroszországot csak akkor tudnák megalázó békére kényszeríteni, ha további sikeres támadásokat folytatnának ellene. Erről viszont a két szövetséges fél már ellentétes módon vélekedett. A francia uralkodó a pénzügyi feszültségekre, toborzási nehézségekre hivatkozott és arra, hogy Karszt sikeres orosz elfoglalása már nem teszi indokolttá a háború folytatását.¹¹⁰ Palmerstont viszont nem csupán az oroszok iránti ellenszenvé, hanem geopolitikai érdekek is a háború folytatására sarkallták.¹¹¹ Mindketten racionális érvekre alapoztak. III. Napóleon számára már az is sikert jelentett, hogy nagy ellenségében most szövetségesre talált, a cárnak pedig bebizonyította, hogy bár 1812-ben elbántak egy Napóleonnal, ez most nem így történt.

Palmerston részben a brit közvélemény nyomása miatt akarta kiharcolni az Oroszország elleni ostromzár felépítését, részben pedig azért, hogy magának a békerendezésnél dicsőséget szerezzen.

A párizsi kongresszus 1856. február 25-én kezdődött, ahol nyolc hatalom képviseltette magát.¹¹² Angliát külügyminisztere, Clarendon és párizsi nagykövete, Cowley¹¹³ képviselte.

¹⁰⁶ Russell, John: *Later correspondance*. H. n., é. n. 160–161.

¹⁰⁷ Palmerston levele Williamnek. London, 1855. augusztus 25. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 100–101.

¹⁰⁸ III. Napóleon azt remélte, hogy a háború során Svédország visszakapja Finnországot, és Lengyelország elnyeri függetlenségét. Franciaország kedvezményeket adott Svédországnak, és Drouyn de Lhuys útban a bécsi konferenciára Clarendonnal tárgyalt Lengyelország sorsáról.

¹⁰⁹ Bury, J. P. T. (ed.): *The New Cambridge Modern History*. Vol. 10. Cambridge, 1979. 488.

¹¹⁰ A háborút kölcsönökből finanszírozták, három új kölcsönt vettek fel: 1854 márciusában, 1855 januárjában és júliusában. Napóleon a pénzügyi helyzet miatt nem akarta túlfeszíteni a húrt, ráadásul a városi iparosok megnehezedett helyzete, a válság miatti munkanélküliség is aggasztotta. *The New Cambridge Modern History*, 487.

¹¹¹ A háború elején Oroszország meghódította Cserkeszföldet, elfoglalta Bayazidot, amelyen keresztül haladt a Perzsia felé vezető brit kereskedelmi útvonal.

¹¹² Anglia, Franciaország, Oroszország, Törökország, Szardínia, Törökország, Ausztria és Poroszország. A jogcím, amely alapján Poroszország néhány tárgyaláson részt vehetett, az 1841-es tenger-szorosokról szóló egyezmény revíziója volt.

¹¹³ Cowley, Henry Richard Charles Wellesley (1804–1884) brit diplomata, 1852–1867 között párizsi nagykövet.

A béke első cikkelyei az orosz–török területi rendezést rögzítették,¹¹⁴ így az angol kereskedelem számára fontos Karszt városa újra török uralom alá került. A területi rendezésnél külön kitértek a két dunai fejedelemségre.¹¹⁵ Moldva és Havasalföld a szultán fennhatósága alatt autonómiát kapott, és ezt a nagyhatalmak is garantálták.¹¹⁶ Törökország számára biztosították területi integritását,¹¹⁷ ugyanakkor a Portát reformok bevezetésére kötelezték.¹¹⁸ A békeszerződésben feljegyzések történtek arról is, hogy a szultán közvetíteni kívánta akaratát szerződéses partnereinek, miszerint mondjanak le a belügyeibe való beavatkozás jogáról.¹¹⁹ Az Oszmán Birodalom számára ezzel előnyös béke jött létre.¹²⁰ Továbbá a felek megállapodtak a dunai hajózásról, és felállítottak egy Európai Duna Bizottságot, amelynek feladata a Duna deltájának hajózhatóvá tétele volt.

A párizsi okmány hangsúlyos részét a Fekete-tenger semlegesítése képezte, mivel a szerződéshez csatolt melléklet még külön is rendelkezett a tenger szorosairól. Palmerston számára is ez volt a legfontosabb kérdés. Még a kongresszus megnyitása előtt felhívta párizsi nagykövete figyelmét arra, hogy „[...] mindenképpen győzze meg a franciákat arról, hogy a Fekete-tenger térségéről külön pontok szóljanak a békében.”¹²¹ A Fekete-tengeren nem engedték hadihajók állomásoztatását, de minden nemzet kereskedelmi hajói előtt nyitva állt. A térségében megtiltották a haditengerészeti létesítmények felállítását, arzenálok és hajógyárak létesítését.¹²² A tengerszorosokról szóló kiegészítés tulajdonképpen az 1841-es egyezmény revíziója volt, amit akkor Palmerston vitt sikerre. Noha Palmerston számára az igazi diadal akkor következett volna be, ha Clarendonnak még azt is sikerül elérni, hogy az Azovi-tengert is semlegessé nyilvánítsák, és a Nicolaieffi hajógyárat lerombolják.¹²³

Ezek a rendelkezések nem valósították meg mindazt, ami Palmerston eredeti elképzeléseiben szerepelt. Észak- és Kelet-Európa átrendezésére vonatkozó tervei még csak szóba sem kerültek Párizsban, sőt még az érintett területi rendezésnél sem mindig tudta elérni célját.¹²⁴ Igaz, az 1841-es tengerszorosai egyezmény felújítása és Besszarábia déli részének elcsatolása Oroszországtól brit sikernek könyvelhető el, és ezek a pontok igen érzékenyen is

¹¹⁴ A háború során szerzett területek kölcsönös kiürítését írták elő Törökországnak és Oroszországnak, ugyanakkor a szövetséges csapatok által elfoglalt krími városokat és kikötőket visszakapta Oroszország. Ezért cserébe az oroszoknak bele kellett egyezni Besszarábia déli részének Moldvához csatolásába. Urbán Aladár (szerk.): *Nyugat-Európa és Amerika 1789–1918. Új-és legújabbkori egyetemes történelmi szöveggyűjtemény*. 1/1. kötet. Budapest, 1970. 401.

¹¹⁵ A fejedelemségek megreformált kormányát egy Európai Bizottság hozta létre.

¹¹⁶ Párizsi béke 22. cikkely. *Nyugat-Európa és Amerika 1789–1918*, 402.

¹¹⁷ Nagy-Britannia, Franciaország és Ausztria egy három részből álló különbékét írt alá 1856. április 15-én, hogy újra megerősítsék a garanciát.

¹¹⁸ Az 1856. február 21-én kiadott *Hatti humajun* („szultáni kézirat”) nevű rendeletben a Porta ura garantálta, hogy a nem muzulmánoknak egyenlőséget, vagyonbiztonságot és szabad vallásgyakorlást biztosít. Ormos–Majoros: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, 114.

¹¹⁹ *The New Cambridge Modern History*, 489.

¹²⁰ Matuz: *Az Oszmán Birodalom története*, 183.

¹²¹ Palmerston levele Normanbynak. London, 1856. február 22. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 82.

¹²² A 14. cikkely kikötötte, hogy Oroszországnak és Törökországnak közösen kell meghatározni azoknak a könnyűhajóknak a számát, amelyek majd a part menti szolgálatokat el fogják látni.

¹²³ Ezért a két palmerstoni elképzelésért Clarendon március 8-ig harcolt.

¹²⁴ Palmerston azt gondolta, hogy Karszt városának a törökökhöz való visszacsatolásával meg tudják valósítani Cserkeszföld függetlenségét is. Palmerston ezen törekvését még Clarendon is ellenezte, de egyébként sem tehetett semmit, mert a franciák jogosnak látták a terület feletti orosz uralmat.

érintették az oroszok büszkeségét. Palmerston így értékelte a párizsi békét: „Senki sem örült ebben az országban a békeszerződés feltételeinek. Sok dolgot szerettünk volna még, ami sajnos nincs benne. De inkább beletörődünk, mintsem hogy folytatódjon a háború. Azonban az angol nemzet elvárja a szerződés minden feltételének pontos betartását.”¹²⁵

Az egyezmény aláírása után Angliában és a nagyhatalmak között még tovább folytak a viták. Először John Roebuck azt a kérést intézte Palmerstonhoz, hogy kormánya tegye nyilvánossá a dunai fejedelemségek kérdését vizsgáló nemzetközi tanácsban résztvevő angol megbízottaknak kiosztott utasításokat.¹²⁶ Palmerston viszont kitért ez elől, arra hivatkozva, hogy amíg a külföldi katonák kivonása nem történik meg a területekről, főleg a megbízottak kijelölése.¹²⁷ Beszédét a tőle megszokott cinikus modorban zárta: „Nem mindennapi kéréssel fordul hozzám. A Ház általában arról akar tudni, amit már az utasításoknak köszönhetően elvégeztünk, és nem arról, amelyek még folyamatban vannak.”¹²⁸

A béke után Clarendon és III. Napóleon felelősségre vonták Orlov gróft,¹²⁹ amiért a tárgyalás folyamán nem szavatolta Lengyelország függetlenségét. Végül a két nyugati hatalom nem tehetett semmit, csupán annyit tudtak elérni Oroszországnál, hogy az ígéretet tett lengyel politikája megváltoztatására.

A párizsi béke ugyan 1914-ig megteremtette Európa békéjét, de a diplomáciai csatározások tovább folytatódtak. Már 1856 végén II. Sándor cár azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a besszarábiai és fekete-tengeri egyezményeket megsemmisíti. Az új orosz külügyminiszter, Gorcsakov az egyezményt már csak egy „lyukkal teli vászonként” emlegette.¹³⁰ A béke sikerében Palmerston sem bízott, már 1856 szeptemberében felháborodott hangvételű levelet intézett Walewskyhez,¹³¹ a francia külügyminiszterhez az újabb orosz túlkapasok miatt.¹³² Palmerston levele egyben Oroszországhoz való közeledéssel is vádolta Franciaországot. „Ausztria és Törökország teljes mértékben Anglia mellett áll. Úgy tűnik azonban, hogy Franciaország Oroszországgal akar szövetséget kötni. Kérem, gondoljon csak bele, milyen követ-

¹²⁵ Palmerston levele Walewskynek. London, 1856. szeptember 10. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. London, 2005. 120–121.

¹²⁶ *Hansard*, CXLVII. 852.

¹²⁷ Palmerston elmondja, hogy a francia kormánnyal együtt jutottak arra az elhatározásra, hogy amíg Havasalföldről és Moldvából az osztrák, Besszarábiából pedig az orosz csapatokat nem vonják ki, addig nem tudnak a megbízottak a fejedelemségekbe utazni.

¹²⁸ *Hansard*, CXLVII. 853.

¹²⁹ Orlov, Alekszander Fedorovics (1786–1861) eleinte az orosz szárazföldi haderőnél szolgált, majd diplomata lett. 1854-ben Bécsbe küldték, hogy Ausztriát Oroszország oldalára állítsa. A küldetés nem járt sikerrel. 1856-ban, a párizsi béke megkötésekor ő volt az Orosz Birodalom képviselője.

¹³⁰ *The New Cambridge Modern History*, 492.

¹³¹ Alexandre Joseph Colonna, Count Walewsky (1810–1868) francia diplomata, majd 1855-ben külügyminiszter, a párizsi kongresszus elnöke.

¹³² „Az orosz meghatalmazottak erőfeszítései ellenére mégis olyan békeszerződést kötöttünk, mely biztosította a háború tárgyát, feltéve, hogy a szerződést híven teljesítik, és becsületesen betartják. De vajon híven teljesíti-e Oroszország ezt a szerződést? Egyáltalán nem. A ratifikálás után mindig, mindenütt nagyfokú rosszhiszeműségről tettek tanúbizonyságot. Megszegték a szerződést Karsz erődjének lerombolásával is. A legtisztességtelenebb módon járt el, hogy ne használják erősebb kifejezést, Ismail és Kilia lerombolásakor. Mindez már a múlté, olyan múlté, melyet soha nem szabad elfelejtenünk, mert a múltban rejlik a jövő kulcsa. Két fontos gyakorlati kérdést idézett most elő. Szerette volna megkaparintani a Kígyók szigetét, mely uralja a Duna torkolatvidékét, és meg akarta tartani Belgrád új városát, hisz az lehetővé tette volna a folyó hajózásának irányítását” – írta Palmerston Walewskynek. Palmerston levele Walewskynek. London, 1856. szeptember 10. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 118–119.

kezményekkel járna ez az országaink közötti szövetségre nézve, mely pedig oly tisztességes, és egész Európa érdekeit szolgálja. Csak Önökön múlik, hogy véget vetnek-e ezeknek a kellemetlenségeknek. Nincs szükségünk egy újabb békeszerződésre. Tanácsolják az oroszoknak azt, hogy elégedjenek meg a szerződésben foglalt Belgráddal, és rendeljék vissza a Kígyók szigetéről¹³³ a hét matrózt és a beteg főhadnagyukat. Mivel Önnek is nagy szerepe volt a békeszerződés lezárásában, jóleső érzéssel tölthetné el az, hogy hatékonyan hozzájárul annak pontos betartásához.¹³⁴ Az, hogy Walewsky tartózkodó választ adott, kiderül Palmerston 1856. szeptember 24-én írott válaszeleveléből. „Sajnálom, hogy elhárítja a békéltető szerepet, melyet bátorkodtam javasolni Önnek, de mivel Ön jobb szeretné, hogy az események döntsék el a jövő alakulását, nem tehetünk mást, mint hogy elfogadjuk ezt az alternatívát – még ha sajnálattal is –, melynek felelőssége nem minket fog terhelni.”¹³⁵

Lassan a háromoldalú egyezmény is hitelét veszítette, Palmerston szavaival élve a béke „egynyári kapcsolat” volt.¹³⁶

A palmerstoni külpolitikát áttekintve megállapíthatjuk, hogy az elődei által kialakított brit külpolitikai alapelveken Palmerston sem változtatott. Tevékenysége abban hozott újat, hogy amit külügyminiszteri elődei 1815–1830 között elvben és tárgyalások útján lefektettek, azt neki a gyakorlatban is meg kellett valósítani: Franciaország féken tartását a belga forradalom kapcsán, a Habsburg Birodalom egységének fennmaradását a magyar szabadságharc ügyében, Oroszország nagy hatalmi előretörésének megakadályozását pedig a krími háborúban kellett érvényre juttatnia. Palmerston ragaszkodott a bécsi kongresszuson létrehozott hatalmi egyensúlyhoz, de nem kezelte mereven a külügyeket. Azt hirdette, Anglia elég erős ahhoz, hogy merjen kockáztatni. Viszont Castlereagh-vel és Canninggel ellentétben ő jóval hosszabb ideig irányította a külügyeket, volt alkalma egyre jobban önállósítani magát, sőt cinikus, mogorva stílusával még jobban magára vonta a közvélemény figyelmét.

Palmerston nagy kihívásnak tekintette a krími háborút. Némi merészséggel azt is mondhatnánk, hogy a két egyiptomi konfliktus után úgy gondolta, nemcsak diplomáciai úton, hanem a fegyverek segítségével is eldönthetik végre Oroszországgal a keleti vitát. Beszédeiből, leveleiből kiderül, hogy mindent meg is tett azért, hogy Oroszország hatalmi túlsúlyra törését megakadályozza. Elhatározásáért a végsőkig harcolt, de a párizsi békében végül csak félsikert tudott elérni.

Anglia számára a háború belpolitikai válsággal járt. A kormánytagok között nem volt összehangolt együttműködés a háborút érintő ügyekben. Éjszakákba menő vitákat folytattak először a háború szükségességéről, későbbiekben a hadsereg utánpótlásáról és a katonai ellátásról. A belügyi nehézségeken azonban sikertelenül úrrá lenni, a világ mit sem érzékelt ezekből a brit konfliktusokból. A háború nem ingatta meg a világ vezető hatalmát, de egy sor hadügyi reformot követelt a szigetországtól. Azonban felmerülhet bennünk a kérdés: ha nem oly „túl buzgó” Palmerston, vajon Anglia akkor is belépett volna a krími háborúba?

¹³³ A Fekete-tengerben a Duna deltájával szemben fekvő sziget, amely 1788-ban Oroszországhoz, majd a krími háború után a Török Birodalomhoz került.

¹³⁴ Palmerston levele Walewskynek. London, 1856. szeptember 24. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 122.

¹³⁵ Palmerston levele Walewskynek. London, 1856. szeptember 24. In: Ashley: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. 122.

¹³⁶ *The New Cambridge Modern History*, 492.

LILLA SZALISZNYÓ

Palmerston and the Crimean War

The study focuses on one of the major challenges of Palmerston's career. Sources mostly unknown in Hungary have been analyzed to show the role of Great Britain in the Crimean War through Palmerston's politics and diplomatic maneuvers. Palmerston's letters, his speeches in parliament as well as English newspapers of the era (*The Times*, *Morning Advertiser*, *Morning Herald*) are used to present the arguments between Palmerston and the British political elite from 1853 concerning a war against Russia. Palmerston's peace plan, his territorial claims from Russia and his opinion about the 1856 Paris peace treaty are also discussed.

Palmerston's political skill during the war became one of the major factors pushing him to the top-position of his career: in 1855, he was appointed Prime Minister of the British Empire.